

tanulmány

HARMATH ARTEMISZ

Kis kockázatelmélet

I.

A kockázat tapasztalatának leírása eredetileg a gazdaságtudományokból származik, majd innen a döntéselméletek, majd a pszichológiai és szociálpszichológiai kutatások, illetve ezek kölcsönhatásában bizonyos statisztikai elméletek kulcsfogalma lett. Megindult a kockázat szelekciója, a kockázatszámítás, kialakultak és specifikálódtak olyan megjelölések, mint a kockázat-megfigyelés, kockázatvállalás és kockázatbecslés. A következő lépcső a kultúrantropológia, a szociálantropológia és a politológia területének meghódítása volt. A kockázat társadalmi hatásait a 60-as évektől vizsgálják, de a fogalom a 70-es években vált a legkülönbözőbb tudományterületek hasznáira. Jelentése közben egyre módosult, differenciálódott. A szociológia nézőpontjából legátfogóbban Ulrich Beck foglalkozik a témával a nyolcvanas évek közepén, s ő az, aki ennek megfelelően a legátfogóbb értelemben veszi a kifejezést: magát a modernséget mint kockázattársadalmat és -kultúrát határozza meg. A kockázat fogalma azonban nem csak az ökonómiai és szociológiai diskurzusnak vált kulcsfogalmává, hanem immár a médiatudományokban is foglalkoznak vele. Éppen ezért megkerülhetetlen a fogalom az irodalomtudomány kultúra- és/vagy médiatudományi újratájékozódásánál, útkeresésénél és a szövegelemző praxisban való alkalmazásánál, illetve egy olyan fenomén leírásában és tesztelésében, amely hagyományosan az irodalomtörténet körébe tartozik.

Niklas Luhmann, aki áttekintést is ad a szó tudományokban betöltött szerepéről (Uő: *Der Begriff Risiko*, In: *Soziologie des Risikos*, Berlin, New York, 1991.), ugyan a társadalomtudományt látja alkalmasnak a kockázatkutatás tárgyterületeinek körülhatárolására, de érdeklődése szorosabban véve inkább médiatudományi. Egy ilyen megközelítésben, a művészetek funkciójának mibenlétét tárgyalva az irodalom mint rendszer leírásában is fölhasználja a fogalmat, ezzel egyszersmind összeköti az irodalomtudomány területével – legalábbis annak részterületeivel. A kockázat tapasztalatának ez az irodalomtudományi terepe megfelelő bázis ahhoz, hogy innen elindulva a kockázat fogalmát az irodalom intézményi összefüggésein (tehát végül is Luhmann szociológiai-médiaelméleti megfigyelésén) túl az irodalmi szövegalkotás és főképpen a szöveg lírai olvasásmódja mikrofolyamatainak a leírásához, vagyis egy befogadás-elmélethez hívjuk segítségül. A kockázat [risk, Risiko] ebben az összefüggésben az irodalom meghatározásához, önértelmezéséhez vezető fogalomnak bizonyul.

70

A szó forrása ismeretlen, és kezdetektől fogva változatos kontextusú. Ez rányomja bélyegét használatára is. A tudósok (akár a kockázat jelenségével foglalko-

zó tudósok) igénye arra, hogy a létállandók és a tudható tartománya táguljon, folyamatosan nő. Ezért a természet titkai mindig új megkülönböztetéseken keresztül egyre kicserélődnek, a racionális számítás hatáskörébe kerülnek. Így azután egyre több jelenséggel kell számolnia egy-egy szakterület szakemberének, amikor a gyakorlatban döntést hoz. A bizonytalanság újabb jelenségek föltárását ösztönzi: tehát a folyamat öngerjesztő és végtelen. Ezért tart máig a kockázat jelentésének pontosítása, a kockázatok kutatása bármely tudományterületen.

A jelenkor kockázatkutatásainak alapvető célkitűzése meglehetősen gyakorlati, ez pedig az, hogy egy folyamat kontrollált maradjon. A kockázatkutatás a gazdaságban a haszon, a nyereség szolgálatában áll, ha nem a tiszta nyereség, akkor a veszteség elkerülése érdekében elemeztetik szakértőkkel a kockázatokat. Még ma is többnyire a kár nagyságának, a kár megíósolhatóságának szorzóin keresztül mérik azokat. Manapság még a humántudományokat támogató pályázatok is ebben a szellemben, az egyre nagyobb biztonság, kiszámíthatóság jegyében születnek, termékorientált gazdasági befektetésként.

A luhmanni rendszerelméleti koncepció rávilágít arra, hogy a kutatás maga mindig kockázatos, hiszen csakis egy feltevésből indulhat ki, amely beigazolódik vagy sem, esetleg máshogyan teljesül, mint ahogyan feltételeztük. Az első lépés a tudományban csakis kontingens lehet. Milyen alapon írunk akkor tudományosan, és milyen módon várható el a humántudományoktól a kiszámíthatóság?

Aligha kérdőjelezhető meg, hogy a szépirodalom is messze áll a kiszámíthatóságtól. Gyakran a hétköznapival, a normatívval, a kiszámíthatóval állítják szembe. Vajon az irodalom lényegéhez tartozik a jelentés kiszámíthatatlansága? Ebben az esetben hogyan akarhatjuk leírni, kiszámíthatóvá tenni? A posztstrukturalista irodalomtudomány, de még az irodalomkritika sem tesz mást: igyekszik kontrollálni egy folyamatot: a megértést vagy annak intézményi feltételeit. Milyen alapon írunk irodalomról tudományosan?

Miért lehet szükség a kockázat tapasztalatának leírására? Mit nyerhetünk a kockázat fogalmának az irodalomtudományba való bevezetésével? Van-e különbség az olvasásmódok kockázattartalma között? Hogyan tart szét és hogyan fésülhető össze e tárgyban a posztstrukturalista és a hermeneutikai nézőpont?

II.

A posztstrukturalista és hermeneuta nézetek elméleti összeegyeztethetőségének kérdése a kockázat fogalmával összefüggésben is fölmerül. Egy posztstrukturalista teoretikus által fölfedett – szerintem csak vélt – ellentmondás lesz a kiindulópontom, amikor a két iskola nézetkülönbségeit javunkra fordítva a kockázatot mint az irodalmiságot meghatározó tényezőt mutatom be.

David E. Wellbery, mikor a posztstrukturalizmus hermeneutika általi újra-kisajátításának kritikáját fogalmazza meg,¹ fölhívja a figyelmet a két iskola teoretikus megközelítéseinek összeegyeztethetlenségére. Esmefuttatásában a véletlen, az előre nem látható eseményekkel érvel, amelyek – véleménye szerint – kizárják a hermeneutikus megközelítést, vagyis, hogy a szubjektum szabad értelmező aktusára bízunk a meghatározottság és a meghatározatlanság közötti, a szignifikációt

minden esetben jellemző kapcsolatot. A konstruktív véletlenszerűség mint művészi kritérium meghatározását az írás radikális külsődlegességéhez, azaz a jel aleatorikus posztstrukturalista értelméhez rendeli, és több tudománytörténeti példával körvonalazza. Megvilágító bizonyítékai közé tartozik Roland Barthes *punctum*-képzete és a kibernetika *zaj*fogalma. Közös bennük a véletlenszerűség jelbeli inherens bevésettsége, amely a befogadásban túlcsap az értelmességen, és „a pusztán véletlen (randomness or chance) formájában” egy kódoltnak hitt rend ellenében hat.

Ha azonban komolyan vesszük a hermeneutikának a szubjektum mibenlétéről és szerepéről szóló érvelését, akkor meg kell kérdőjeleznünk azt, amit David E. Wellbery a hermeneutika állításai közt tart számon, tudniillik, hogy a meghatározottság és a meghatározatlanság közti, a szignifikációt minden esetben jellemző kapcsolat a szubjektum szabad értelmező aktusára lenne bízva. A szubjektum ugyanis – Gadamer szerint – nem uralja az értelmet, jöllehet feltételezi. A *történet megértés* nem a szubjektum kizárólagos „cselekvése”, hiszen minden szubjektivitás a lét végességével szembesítő tapasztalat alá vetett. A szóban a világ szólal meg. Az értelem „történe” azt a nyitottságot feltételezi a szubjektum részéről, amely a következő, új tapasztalatot „várja”, és amely azt saját elvárásai ellenében is, vagy azokat fölfüggesztve megtörténni engedi.²

A nyitottságnak éppen ezek a komponensei nyújtanak lehetőséget arra, hogy hermeneutikai álláspontból is számolhassunk *döntéssel*, és annak nyomán *kockázattal*.³ A nyitottságba helyeződés készsége, valamint a fölülírhatóság vállalása egy eredeti döntés-cselekvést feltételez, még akkor is, ha ez a tettnek inkább egy olyan ontologikus kockázatfogalmához tartozik, mint amelyikről Heidegger értekezik Rilke költeményei kapcsán.⁴

Wellbery a művészet és szemiózis kapcsolatáról szóló tétele és a hermeneutikával szembeni kritikája a radikális véletlenszerűségben találja meg az alapját. Miután minden bizonnyal ez a legsarkalatosabb argumentációs különbség posztstrukturalizmus és a hermeneutika között, az értelmezéstudománynak véleményem szerint első sorban ezen a ponton kellene vállalnia a dekonstrukció kihívását. Mivel sem a *bagyományháló*, sem az *elváráshorizont* hermeneutikai értelme nem tartozik az *esetleges* tartományába, ezért a szubjektum és szöveg bonyolultabb, különböző médiafogalmakig ívelő problematikáját kellene megvizsgálni. Csak így válik világossá az, hogy miben áll az *esetleges* vagy a *véletlen* tartományaiba utalható *nyitottság*, illetve, hogy a kockázat témáját illetően melyek a párbeszédre alkalmas sarokkövei a különböző irodalomelméleti iskolák álláspontjának. Ehhez azonban a medialitást külsőként értő dekonstruktív nyelvfelfogáshoz is vissza-vissza kell kanyarodnunk, és célszerű lesz bekapcsolnunk egy olyan elméleti modellt, amely tárgyalási alapként szolgáló mozzanattal segíti a két irányzat közti dialógust.

A véletlenszerűség fogalmát Niklas Luhmann szintén körbejárja (Uő: *Soziologie des Risikos*, Berlin, 1991.; *Die Beschreibung der Zukunft*, In: Uő: *Beobachtungen der Moderne*, Westdeutscher, Opladen, 1992. 129.) és olyan, temporális viszonyokat érintő következtetésekre jut, amelyek, ha esélyt adunk erre, nem hagyják érintetlenül, legalábbis árnyalják a Wellbery-féle képletet. Luhmann társadalomelméle-

ti irányultságú gondolatmenete abból indul ki, hogy minden döntés válthat ki váratlan következményeket. Döntéseink csupán a valószínűség-valószínűtlenség arányaiban különböznek. A paradoxiót a jelenek jövőhorizontja mint a valószínű-valószínűtlen birodalma és a jövőbeli jelenek között érzékeli, amelyek viszont mindig pont olyanok lesznek, amilyenek, és nem mások. A rizikó az a mozzanat, amelyben a jelen a jövővel összekapcsolódik, vagyis a döntéseknek az az aspektusa, amely számol ezzel az időbeli paradoxióval. A véletlenszerűség a döntéstől függetlenül előáll, de a kockázat fogalma mindkettőt, a döntést és a véletlent, egy paradoxióban gyűjti össze.

Irodalmi szövegek horizontjában a rend (vagy annak látszata) egyfelől tulajdonítható bizonyos múlt idejű (szerzői) döntéseknek (válogatás, elrendezés, műfajiság, ciklusba rendezés, allúziók, ritmus stb.). Az alkotási folyamatként vett írás döntéseinek kérdései tulajdonképpen az intenció kérdéseire vezetnek. A döntés(ek) másikja viszont az írás aktualizálásában, egy olvasat permanens jelen idejében születik meg. Ezen döntések azonban, a társadalmiaktól némiképp eltérően, több eseményt láttathatnak olyan szimultán következményként, melyek ellenkezőképpen értékelhetik korábbi döntéseinket. Egyikük megerősíteni látszik, másikuk tévesnek ítéli azt. Tehát, bár ugyanúgy mozgatják a valószínű-valószínűtlen arányait, a jelentéstulajdonító döntésekről egyértelműen mégsem igazolható vissza helyességük vagy helytelenségük. Mindig van olyan váratlanság, amellyel nem számoltunk, s ennek felbukkanása újabb nyitottságba helyez(i a mindenkori szubjektumot): döntést indukál. Megelőző döntéseinkről, amelyek egy fikciós szövegtérben a fölfüggesztett döntési lehetőségekkel egyenlők, viszont még ebben az eseménymozzanatban – egy utólagos perspektívában – derül ki, hogy milyen kockázatot hordoztak. Ugyanakkor az sem biztos, hogy lesz olyan mozzanat a továbbiakban (a szöveg mindenkori jövőidejében), amely az adott döntésre (jelentéstulajdonításra) vonatkozik.⁵

Az irodalmi művek esélye így éppen ez a paradox eseményszerűség lehet, amely az első olvasáskor a váratlansággal szembesít, utólag, az írásba foglalt interpretáció (recenzió, tanulmány) formájában viszont már mint kontingencia – ha foltonként mégoly homályos is – tűnik fel, és fedi fel a kockázatot, a kocka oldalait.

Wellbery hermeneutikát érintő megállapítása véleményem szerint akkor tartható, ha az a szerzői intencióra vonatkoztatott döntést, mint a befogadásban visszakereshető döntést tulajdonítja a hermeneutika téves célkitűzésének. Egyetértek azzal, hogy a rend a döntésben van, az arányok (valószínű és valószínűtlen), vagyis a jelentések és vonatkozásaik kiválasztásában. Ám ezen túlmenően abban is, hogy vajon melyik mozzanatot gondoljuk el a döntésünk következményeként. A hermeneutika feltételezi a szerzői döntés első formáját.⁶ Ez azonban nem zárja ki azt, hogy olvashassa az olvashatatlant is, vagyis az olvasatban olyan döntéseket hozzon, amelyek a szerzői döntés jelenében még a zajt képviselték volna a szerző számára – jöllehet ez a fogalom a hermeneutika nyelvében nincs jelen –, vagy másképpen: amelyek egy akkori valószínűtlenség alá tartoztak volna, de amelyek a jelen előhívott véletlenszerűségének következtében renddél alakulnak. Továbbá azt sem zárja ki, hogy olyan értelmekeket tulajdonítson a szövegnek, amelyek a korábbi – talán a jelen olvasata szerint is előfeltételezett – konstitutívum ellenében

hatnak, s mint ilyenek váratlanok, és amelyek megalkotódása éppen ezért véletlenszerűnek érzékelhető.

A véletlen becsapódása nem kiszámítható, hiszen – írja Wellbery – éppen attól véletlen, hogy megjósolhatatlan. A rendezettség, a konstrukció előfeltételezése először elindítja az értelmező mozgást, amelyik azután ebbe a konstrukcióba próbálja illeszteni az elemeket. Például ha a rend egy versfüzér darabjait összekötő szempont (ciklusrendező elv), akkor visszakeressük a ciklust ciklussá tevő fölöttes szempontot és azon elemeket, amelyek a fenti előzetes döntéshez igazítanak a „jövőt”. Mivel azonban a döntés valamely váratlan mozzanat miatt előbb-utóbb tévesnek bizonyul (nem sikerül kiolvasni az egymás utáni költeményekből egy közös alanyt vagy egy történetet, esetleg szervezőmotívumokat), ezért az értelmezés más, véletlenszerű irányokat vesz. Utólag az ilyen szövegek a rizikót meg- és kijátszató művekként tűnnek fel – tehát visszavezethetnek a szerzői döntés szándékosságának látszatához, amely a döntéshez szándékosan széttartó utóidejű eseményeket kapcsol.

A hermeneutika hagyományértése a jelen horizontra vetítve korlátozottnak mutatja a lehetőségek azon körét, amely a szubjektummal megtörténhet, vagy amelyek megszólalhatnak a szón keresztül. Szintén adott – bár, csupán bizonyos mértékig – a mindenkori, megközelíteni kívánt örökség, vagyis a múlt idejű hagyomány, a korábbi horizont. A kettő közelítése viszont szavanként ölt más-más konstellációt, mivel, ahogy Gadamer fogalmaz: a költői szövegben minden szó már valamit gondoló szó.⁷ Egy jelenlegi horizontnak azonban nincs „tudása” arról, hogy milyen kérdések fogják őt magát egy majdani jövőidejűségben átstrukturálni. Az előbbi és utóbbi közti logikai kapcsolat nem feltétlenül látható. Ezért a mindenkori aktus, amelyben a szót az olvasásnak tesszük ki (legyen az akár írás, akár olvasás), egyúttal *útra bocsátás* is, mégpedig nem egy, hanem számtalan lehetséges útra. A mindenkori olvasásban (bizonyos értelemegészek aktualizálásánál) a szubjektum tehát tudatában van annak, hogy értelmezése egyetlen lehetséges értelmezés az értelmezések közül. Ez a jelenség ama bizonyos esetlegesség (contingency), amelyet Wellbery nem talál elégségesnek a véletlenszerűnek a nem hagyományos, szétszakított szintérré érvényes leírásához. Ő a radikális, pusztán véletlent (randomness or chance) az írás külsődlegességéhez tartozónak véli, és csupán azt tartja elképzelhetőnek, hogy a véletlen a szubjektivitáson kívülről érkezzék. Ez, ha nem egyezik is, de párhuzamba állítható Gadamernek azzal a véleményével, hogy a nyelvi megfogalmazás annyira benne van az interpretáló szándékában (Meinen), hogy nem tárgyiasul a számára: az értelmező nem tud róla, hogy önmagát és saját fogalmait beleviszi az értelmezésbe.⁸ Ebből arra is következtethetünk, hogy az értekező számára nem csak a véletlen, de ezzel együtt az értelem is kívülről érkezik. A fentiek alapján azonban másképp is föltehetnénk a kérdést: miért ne volna lehetséges, hogy a szubjektumra érvényes, őt játszó játék a kívülről érkező véletlen hatása legyen a szubjektumra? Ha a játék szubjektuma nem a játékos, hanem maga a játék (és immár nem a hagyomány vagy a horizont!), akkor van-e létjogosultsága külsőről, illetve belsőről beszélni a kockázat és a szubjektum viszonyát illetően? A horizontmozgások másik irányaként jelenkori szövegek olvasásakor váratlan eseményként bukkanhatnak föl és kérhetnek helyet az értelmezésben

bizonyos múltak, különböző idejű pretextusok. Ezek elfogadása vagy elutasítása az értelemtulajdonítás folyamatában döntésként is felfogható, viszont nem a szubjektum pozitív, azaz tevéleges választásai.

Az értelmezési lehetőségek sokaságának bármilyen szintű áttekintése (akár jelenbeli, akár utólagos) viszont azt a kérdést is fölveti, hogy vajon akad-e – vagy egyáltalán létezhet-e – olyan magaslati pont, ahonnan belátható lenne a saját és a nem saját értelmezés különbsége. Más szóval létezhet-e olyan értelmezés, amely nem tapad szorosan – a szépirodalmi szöveg médiumában megszólaló világ mellett – egyúttal a szubjektumhoz is, aki pedig saját horizontjától nem függetlenedhet?⁹ A saját horizonttól való elvonatkoztatás gyakorlatilag megvalósíthatatlan, azonban adott temporális távolságból már lehetségessé válik. Ez összecseng a luhmanni tétellel, amely a döntések alternatíváit az egyetlen adott jövővel a kockázatban kapcsolja egybe, amelyről csupán utólag látható be, hogy a múlt idejű jelenben fennállt.

Feltételezve azt, amit Wellbery állít, jelesül, hogy a fenti különbségtevés (külső-belső; empirikus-transzcendentális közt) éppen az azonos szinten, az „írás” szintjén való elhelyezkedés miatt lehetetlen a szemlélő számára, kételkednünk kell az elméletíró olyan fogalmainak helytállóságában, mint „behozatal”, „bevezetni [valamit – H. A.] a színtérre”, amely fogalmak mindegyike kívülről jövő cselekvést feltételez. Ha pedig elfogadjuk azt, amit Wellbery a véletlenszerűről vall, vagyis, hogy konstruktivitása szintváltás (a megfigyelő!) eredménye, akkor mi módon kell értelmeznünk azt a kijelentését, hogy az írásosság, az írás maga egy ilyen szint, amelyiken nem látunk, nem gondolhatunk kívülre?

A kérdést kiváltó jelenségek a váratlan, avagy a kiszámíthatatlan körül csoportosulnak. Nyilvánvaló, hogy mindhárom nevezett szerző megközelítése fenntartja, de legalábbis látenszen tartalmazza a tételt: a váratlanhoz köthető jelenségekre csupán akkor tekinthetünk egy kockázat mozzanataiként, ha egyfelől *döntéssel*, másfelől a történeti esemény vagy tapasztalat *temporalitásával* számolunk. A *várható* és a *váratlan*, más aspektusból a *valószínű* és a *valószínűtlen*, valamint az *előbbi* és *utóbbi* logikai struktúrájának lényegi szerep jut abban, amit az irodalmi szövegek értelmezésének, avagy megértésének hívunk. A kockázatnak ez a több komponens meglétét feltételező komplexitása segíthet megérteni akár hermeneutikai talajról elindulva is, hogy miképp lehetséges és miképp kiszámíthatatlan, váratlan, kockázatos a szépirodalmi szöveg egyedisége. Az, amit minden alkalommal egyszerű eseményként élünk meg.¹⁰

JEGYZETEK

1. Wellbery, David E.: *Az írás külsőlegessége*, In: Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés*, Ráció, Budapest, 2005. 416.

2. Valéry felfogásával szembeni kritikájában Gadamer hangsúlyozza, hogy a szubjektivizmus félreértés: magunkat ugyan nem tudjuk kívülről szemlélni, azonban az értelmező szubjektumot az abszolút alkotás teljhatalmával felruházni nem más, mint „tarthatatlan hermeneutikai nihilizmus”. (Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 84.) Az esztétikai tapasztalat az önmegértés olyan módja, amelyben a szubjektum mindig ráutalt valami másra. Azonban a műalkotás lényege éppen ahhoz a tapasztalathoz köthető, amely nem állítja szembe a szubjektumot egy tárggyal vagy objektummal (a műalkotással) (Gadamer: i.m. 85.). A műalkotás maga is tapasztalattá válik, amely megvál-

toztatja a tapasztalót. Az esztétikai tapasztalatnak mint játéknak elsőbbsége van a játékos tudatával szemben. (Gadamer: Uo. 90.) Ilyen értelemben nem beszélhetünk (itt sem) „kívül” és „belül” tiszta kategóriáiról.

3. Mivel a játéknak csak komoly lehetőségek mellett van izgalma – írja Gadamer –, a játék kockázata pontosan ebben az izgalomban rejlik: „Ilyenkor a döntés szabadságát élvezzük, amely ugyanakkor mégis veszélyeztetve van és elkerülhetetlenül korlátozott.” (Gadamer: Uo. 91.)

4. Heidegger, Martin: *Wozu Dichter?*, In. *Holzwege*, Klostermann, 2003. Alapkiadás: 1946.

5. Wellbery által is hivatkozott tanulmányában Derrida úgy határozza meg a jegy (mark), vonás struktúráját, mint amely megalapozza, hogy ez a jegy nem szükségszerűen kapcsolódik – még ha utalás formájában jelenik is meg – egy vonatkozáshoz (renvoi) vagy egy dologhoz. Derrida, Jacques: *My Chances/Mes Chances (A Rendezvous with Some Epicurean Stereophanies)*, In. Smith, Joseph – Kerrigan, William (Ed.): *Taking Chances. Literature and/or Psychoanalysis*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1982. (1–32.) 15.

6. Gadamer azonban azt is hangsúlyozza, hogy a megértés horizontját nem korlátozhatja sem az, amire a szerző eredetileg gondolt, sem pedig a címzett horizontja, akinek a szöveget eredetileg írták. Ami írásban van rögzítve, az függetlenedett eredetétől és szerzőjétől, s pozitíve átadja magát az új vonatkozásoknak. (Gadamer: i.m. 277.)

7. „Minden szó inkább már maga egy új rend eleme és ezért potenciálisan ennek az új rendnek egésze maga” – idézi Kulcsár Szabó Ernő a *Gesammelte Werke*ből. Kulcsár Szabó Ernő: *Az „immaterialis” beíródás. Az esztétikai tapasztalat medialitásának kérdéséhez*, In. Uő.: *Szöveg – medialitás – filológia*, Akadémia Kiadó, Budapest, 2004. 68.

8. Gadamer: i.m. 282.

9. Gadamer Kierkegaardnak a szubjektivizmusról alkotott kritikájával és Hegel reflexiós filozófiájával kapcsolatban is kifejti, hogy nem lehetséges olyan pozíció, amely kívül esne az önmagához eljutó tudat reflexiós mozgásán – még ha az általa elgondolt valóság határt is szab a reflexió mindenhatóságának. (Gadamer: i.m. 240.) Magunkat nem vagyunk képesek kívülről, objektíven, a világ dolgai felől szemlélni. (Gadamer: i.m. 85.)

10. A valamit mindig „gondoló” nyelv medializálódásának eseményében ugyanis szöveg és nyelv olyan összetartozó különbsége nyilatkozik meg, amely – a „lenni” és „megmutatkozni” elválaszthatatlanságán keresztül – a műalkotást teszi ezen összetartozás csak (el)különbözésben megérthető történéseinek a helyévé. (Kulcsár Szabó Ernő: i.m. 70.)

KELEMEN ZOLTÁN

Ellentmondásra ébredés

JAMES JOYCE ÉS A MAGYAROK?

„But would anyone, short of a madhouse, believe it?”¹

James Joyce, miután megszökteti Nora Barnacle-t, 1904. október 20-án Zürich felől megérkezik Triesztbe. Ezzel az eseménnyel nemcsak a nélkülözéssel és költözésekkel teli évek hosszú sora kezdődik el az ifjú ír pár számára, és nemcsak Joyce íróvá érésének folyamata vesz fordulatot, de az eddigiekhez képest sokkal jelentősebb mértékben erősödik fel a szerző későbbi irodalomtörténeti beágyazottságának ellentmondásossága.² A rendkívül alaposan feldolgozott időszak, míg Joyce az Osztrák-Magyar Monarchiában élt, ennek következtében még mindig gyakorta homályos részleteket hordoz, nem ritka, hogy a szakirodalom alkotóelemei egymással ellentétes „tényeket” közölnek, s ebből vonnak le következtetéseket az életműre vonatkozóan. Ráadásul, ha valaki a könyvtárnyi Joyce-irodalmat tanulmányozza, egy idő után óhatatlanul igazat kell adnia Takács Ferenc „eretnek”, de